

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

„Mestereknek gyengyének”

ÜNNEPI KÖTET
MADAS EDIT
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZERKESZTETTE
HENDE FANNI – KISDI KLÁRA – KORONDI ÁGNES

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA

BUDAPEST 2020

A KÖTET A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ÉS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
TÁMOGATÁSÁVAL JELENT MEG

A Személy- és helynevek mutatóját összeállította:

HENDE FANNI
KISDI KLÁRA
KORONDI ÁGNES

Madas Edit műveinek jegyzékét összeállította:

BIBOR MÁTÉ JÁNOS

© Szerzők, 2020

© Szent István Társulat, 2020

ISBN 978 963 277 866 2

Szent István Társulat
1053 Budapest, Veres Pálné utca 24.
www.szit.katolikus.hu

Felelős kiadó: Dr. Rózsa Huba alelnök
Felelős kiadóvezető: Farkas Olivér igazgató
Készült a budapesti Pauker Nyomdában
Felelős vezető: Vértes Gábor ügyvezető igazgató

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE

Mindnyájan tudjuk, hogy a megtett út örömeire és viszontagságaira való visszatekintés fontos és tápláló eleme életünknek, a *repetitio* nemcsak *mater studiorum*, hanem emlékezés és erőgyűjtés, ha pedig ez a tanítványok társaságában történik, akkor egyúttal a tapasztalatok átadása is. Ebből kiindulva valljuk, hogy a tíz évvel ezelőtti köszöntő-kötet – *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére* – Előszavának minden megállapítása igaz és tanulságos most is: Ünnepeztünk „a kodikológia, a paleográfia, középkori latin és magyar filológia, a klasszikus hagyomány, a liturgia, a hagiográfia, a könyv- és könyvtártörténet, valamint a magyar nyelv- és irodalomtörténet kutatásának nemzetközileg elismert képviselője”, azóta a Magyar Tudományos Akadémia első osztályának rendes tagja.

A középpontban és minden kutatások kezdetén tehát egy egyszerűnek tűnő, ám a középkorban annál nehezebbnek ítélt tevékenység, az írás áll. A házi pergamengyártás használhatatlanul keményre sikeredett kipróbálása és a kiválóan írható fekete tinta gyártása az Eötvös Collegiumban még sok-sok évvel ezelőtt csak a körültekintő teljeség kedvéért történt: mindenről tudomást kellett szerezni, ami az írás mesterségéhez kötődött. Ebbe a világba vezette be Ünnepeztünket Mezey László professzor, a *Fragmenta codicum kutatócsoport* megálmodója és létrehozója, hogy aztán Edit is tanítson másokat. Sokakat. Mindnyájan, akkori tanítványok, jól emlékszünk Szentviktori Hugó szemünk előtt függő mondatára: *Omnia disce, videbis nihil esse superfluum, coartata scientia iucunda non est.* – „Tanulj meg mindent, meglátod, semmi sem fölösleges, a megnyomorított tudományban nincs öröm” (*Didascalicon* VI,3).

Az írásfolyamat technikájának elsajátításától indulva kellett Madas Editnek eljutni odáig, hogy másokat is képes legyen elvezetni a lényeghez: az írás közvetítette tartalom megértéséhez. A *Magistra* feladata, hogy bemutassa azt a középkori vagy kora újkori közösséget, amelyben a tartalom kifejtette hatását, vagyis a betű lelket öltött, és értelmes, hívő életek tápláléka lett. Edit dolgozataiban e folyamat gondos és körültekintő, minden lelki, szellemi és anyagi körülményt józanul mérlegelő vizsgálata ragadható meg. Ebből is sokan tanultak.

Mára joggal nevezhetjük Öt „Mestereknek gyengyének”. A kötet címét adó kifejezés a bölcsességéről nevezetes Alexandriai Szent Katalin verses legendájából származik.

zik. E nevezetes irodalmi emlékünk a Nyulak szigeti domonkos apácák által 1529 és 1531 között másolt Érsekújvári Kódexben maradt fenn (fol. 227, pag. 455b), az Edit szívének talán legkedvesebb nyelvemlékkódexben, amelynek legújabb kiadása részben az Ő keze munkáját dicséri.

Ugyanakkor a kötet szerkesztői örömmel nyugtázzák, hogy a tíz évvel ezelőtti fiatalok közül (akkor szigorúan csak a fiatalok, a tanítványok tiszteleghtettek írásaikkal) ma ismét sokan ragadtak tollat (még mindig fiatalon), hogy írjanak az ünnepi kötetbe. Ezzel csak arra kívánunk utalni, hogy az akkori *discipulusok* mára *magisterek* lettek, megtapasztalható a *continuatio* és a sokunk számára eleven, éltető áram a *traditio*. Ez tükröződik a tanulmányok témaválasztásában is, érezhető a kapcsolódási pontok az Ünnepelt kutatási területeihez, látásmódjához, sokoldalú érdeklődéséhez és igényességéhez. A tanítványok és pályatársak együtt ünneplése híven tükrözi az Editet körülvevő szeretetet: *Ad multos annos!*

Budapest, 2019. november 18.

*Hende Fanni, Kisdi Klára,
Korondi Ágnes,
Lauf Judit és Sarbak Gábor*

IN · HONOREM
EDIT · MADAS
VOLVMINIS · EDITI · IVBILARIS
XV · KAL · DEC · A · D · MMXIX
VOTA · NATALICIA

Exempla rarae qui sapientiae
Discerpta codex continet, ut tibi
Iucunda natalem celebrans
Tessera prodeat hospitalis

Multisque plexus fragminibus liber
Auctorum amorem praedicet unicum,
Delecta amicorum caterva
Astipulante Deo precamur.

Sanctas ut ornent edita feminas
Sermocinantis verba, canat chorus
Ecclesiae qua lege, quorum
Pontifices sierint colenda

Taxis receptis gesta, iuvat nova
Vi textuum vel dicere imaginum
Arte explicanda, donec omne
Glossa voret folium ore edaci.

Emblema nostri, non modo temporum,
Narrante sumis prisca volumine,
Armis tuis instructa penna
Reddere quo properat Magistrae

Insigne vitae nobilis: omnium
Agnosce vultus in speculo tuo,
Et gratulantum ignosce linguae,
Si nimis ardua sumpserimus.

ZOLTANVS RIHMER

TARTALOM

MADAS EDIT KÖSZÖNTÉSÉRE
*(Hende Fanni, Kisdi Klára, Korondi Ágnes,
Lauf Judit, Sarbak Gábor)*
5

IN HONOREM EDIT MADAS
(Rihmer Zoltán)
7

TABULA GRATULATORIA
17

* * *

I KÖNYVTÖRTÉNET ÉS KODIKOLÓGIA

LAUF JUDIT – MAYER GYULA
A Domonkos Rendtörténeti Gyűjtemény egy különleges kódexe
I. Egy 15. századi mesterírnok írásmintalapja Magyarországon?
A Kassáról származó Sallustius-töredék talányos palliuma
(Lauf Judit)
21
II. A Sallustius-kódextöredék (Mayer Gyula)
34

BORECZKY ANNA
Zágráb MR 153
Megjegyzések a zooantropomorf evangélistaportrék hagyományához
43

KISDI KLÁRA

Mégsem Fulgentius?

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms. 383 jelzetű kéziratának
vélt és valódi szerzőiről

51

SARBAK GÁBOR

Albertus Magnus-kódektörédek magyarországi könyvtárakban

61

KÖRMENDY KINGA – C. TÓTH NORBERT

Pálóci György esztergomi érsek és a bécsi buridanizmus

Pálóci György levele Pálóci Mátyushoz

69

HENDE FANNI

Egy erdélyi antifonále provenienciájának kérdései

79

KARÁTH TAMÁS

„*In una iusticia per plures semitas*”

Richard Rolle *Emendatio vite* című írásának fordítása(i)
a New Haven, Beinecke Rare Book & Manuscript Library,
Takamiya 66 kéziratában

93

NÉMETH ANDRÁS

A verses Tízparancsolat esztergomi kommentárja

Egy meg nem írt doktori disszertáció margójára

107

ZSUPÁN EDINA

A Corvina könyvtár budai scriptorai

125

TÓTH ZSUZSANNA

Hogyan kötötték be Nagylucsei Orbán pszaltériumát?

139

MONOK ISTVÁN

*A 15–16. századi magyar királyságbeli könyvtárak tartalmi összetételének
változásai*
147

ROZSONDAI MARIANNE

Ilosvai István egyik könyve és jogi kézírata
159

PERGER PÉTER

A jegenyei misszále és az állítólagos első magyar nyelvű nyomtatvány
167

FARKAS GÁBOR FARKAS

Egy 19. századi magyar könyvgyűjtő és a kódexek
175

MIKÓ ÁRPÁD

Schönherr Gyula és a firenzei Calderinus-kódex
Kísérlet egy corvina megszerzésére a Nemzeti Múzeum számára 1899-ben
183

* * *

II

IRODALOMTÖRTÉNET, ÍRÁSBELISÉG, NYELVEMLEKÉK

DÉRI BALÁZS

Cassiodorus-idézet Gellértnél
Egy „érdektelen” szöveghely tanulságai
197

KLANICZAY GÁBOR

Marcellustól Ráskay Leáig
Kompiláció, egybeszerkesztés, újraírás a Margit-legendákban
213

M. NAGY ILONA

Gyenge fordítás-e a Margit-legendáé?
227

LÁZS SÁNDOR

Zaj és szöveg

Késő középkori szövegalkotás
és az irodalmi gondolkodás születésének egy pillanata

239

KORONDI ÁGNES

Mária kis zsolozsmájának népnyelvi fordításai és a Festetics-kódex
Liturgikus úzus és anyanyelv

259

KISS FARKAS GÁBOR

A legrégebbi magyar nyelvű számsor (1391)

285

PAJORIN KLÁRA

Pius pietasa

Enea Silvio Piccolomini *pietas*-fogalma és V. László

295

TÓTH PÉTER

Güssingi glosszák

Ismeretlen magyar glosszák egy 15. századi *sermonarium*ban

305

HAADER LEA

Párhuzamos perikópák vallomása – a nyelvtörténet oldaláról

329

BENKŐ ELEK

A berekeresztúri református templom középkori és kora újkori feliratai

341

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

„Szebb vala ő, mint tudta, ’s szivet csábíta szavával”

Vörösmarty Szent Lászlóról írott művei és a sírköltészet

359

A. MOLNÁR FERENC

A Nagyszombati kódex részletei

Juhász Ferenc Gyermekdalok és Pacsirta a szívben című époszaiban

369

III
LITURGIATÖRTÉNET ÉS EGYHÁZZENE

FÖLDVÁRY MIKLÓS ISTVÁN

Accessus altaris

A mise-előkészület változatai és egy liturgikus hungarikum

385

KOVÁCS ANDREA

Az esztergomi missale notatum és a pozsonyi misekönyvek

403

GILÁNYI GABRIELLA

*Az ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár Cod. Lat. 119 kódexének
kottás premontrei fedéltöredékei*

Új adatok

415

SZOLIVA GÁBRIEL OFM

Egy késő középkori kassai pszaltériumról

427

CZAGÁNY ZSUZSA

Kyriale és szekvencionále

A váradi kódexcsalád két töredékcsoportjának elemzése

443

PAPP ÁGNES

A zsoltárdifferentia és a középkori magyar zsolozsmahagyományok

465

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

Ányos Pál megjegyzése közismert himnuszok újrafordításáról

481

* * *

IV
EGYHÁZTÖRTÉNET, HOMILETIKA, HAGIOGRÁFIA

ERDŐ PÉTER

A plébániák kialakulása és elterjedése

A misszió és a lelkipásztori gondoskodás modelljei az első évezredben
489

VESZPRÉMY LÁSZLÓ

Forrásközlemény Szent István korai tiszteletéhez Bambergben
507

SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.Praem.

Chartres-i Ivo kánonjogi kézikönyve

Megfontolások a legújabb kutatási eredmények tükrében
519

SOLYMOSI LÁSZLÓ

László király szentté avatása a 12. század végén
533

VARGA IMRE KAPISZTRÁN OFM

„Predicationis officium exercere...”

A ferencesek prédikálásának történeti háttere
Benedek veszprémi püspök engedélye alapján
547

ÉRSZEGI GÉZA

IX. Gergely pápa István zágrábi püspöknek címzett leveléről
555

SZOVÁK KORNÉL

Exemplum et informatio

A *Legenda aurea* magyarországi recepciótörténetének két epizódja
559

DEÁK VIKTÓRIA HEDVIG OP

„Caritas est amicitia”

Isten és ember barátsága Aquinói Szent Tamásnál
569

VIZKELETY ANDRÁS
„*Melius ordinassem si tempus habuissem*”
Egy sajtósági *sermo* Árpád-házi Szent Erzsébetről
577

F. ROMHÁNYI BEATRIX
A Magyar Királyság hiányzó szentjei
583

TÖRÖK JÓZSEF
Szent Ágoston tisztelete a pálosoknál
597

ZSOLDOS ENDRE
Csillagászat a szószékről
603

BÁRÁNY ZSÓFIA – SOMORJAI SZABOLCS
Szagrális és politikai tér találkozása a nyilvánosságban
Lonovics József prédikációi a reformkori csanádi egyházmegyéből
617

* * *

MADAS EDIT MEGJELENT MŰVEI
627

SZEMÉLY- ÉS HELYNEVEK MUTATÓJA
649

KÉPMELLÉKLET
I–XXXII
685

TABULA GRATULATORIA

Ács Pál	Dénesi Tamás
Adamik Tamás	Di Francesco, Amedeo
Ajkay Alinka	Domokos György
Ásványi Ilona	Dömötör Adrienne
Babus Antal	Dörnyei Sándor
Bajáki Rita	Draskóczy István
Bakos József	Dukkon Ágnes
Balázs Mihály	É. Kiss Katalin
Bánfi Szilvia	Ekler Péter
Barna Gábor	Érdi Marianne
Bartók Zsófia Ágnes	Falvay Dávid
Báthory Orsolya	Farbaky Péter
Békés Enikő	Farmati Anna
Berhidai Piusz	Ferenczi Ilona
Bertényi Iván	Földesi Ferenc
Bitskey István	Fülep Katalin
Boda Miklós	Gábor Csilla
Bogár Judit	Gecser Ottó
Boka László	Hargittay Emil
Boros István	Havas Lászlóné
Boross Klára	Hegedűs András
Borsa Gedeon	Heltai János
Cevins, Marie-Madeleine de	Hoffmann István
Csepregi Márta	Horváth Iván
Csomó Orsolya	Horváth László
Csörsz Rumén István	Horváth Pál
Csukovits Enikő	Hubert Gabriella
Dávidházi Péter	Hubert Ildikó
Debreczeni Attila	Imre Mihály
Dejcsics Konrád	Jankovits László

Tabula gratulatoria

Jónácsik László	Rác György
Kertész András	Ritoók Zsigmond
Kertész Balázs	Ritoókné Szalay Ágnes
Kiss Jenő	Sántha Teréz
Konrád Eszter	Sára Balázs
Korompay Klára	Seláf Levente
Laczkó Eszter	Somfai László
Lipthay Endre	Sudár Annamária
Lőkös Péter	S. Sárdi Margit
Lőrinczi Réka	Szalai Katalin
Lővei Pál	Szalai Veronika
Maczák Ibolya	Szende Katalin
Mann Jolán	Szentgyörgyi Rudolf
Marosi Ernő	Szentmártoni Szabó Géza
Marton József	Szepesi Zsuzsanna
Matolay Katalin	Takács László
Medgyesy S. Norbert	Terbe Erika
Merczel György	Thoroczkay Gábor
Meszéna Beáta	Török Gyöngyi
Mezey Alice	Tusor Péter
Nemerkényi Előd	Uhrin Dorottya
Németh S. Katalin	Ullmann Péter OPraem
Nobilis Andrásné	V. Ecsedy Judit
Nuzzo, Armando	Várszegi Asztrik
Oborni Teréz	Vladár Zsuzsa
Papp Zsófia	Wehli Tünde
Pócs Dániel	Zágorhidi Czigány Balázs
Pócs Éva	Zelliger Erzsébet
Prokopp Mária	Zvara Edina
P. Vásárhelyi Judit	

Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár
OSZK Könyv- és Művelődéstörténeti Kutatások Osztálya
OSZK Kézirattár
OSZK Régi Nyomtatványok Tára

Egy erdélyi antifonále provenienciájának kérdései

A kódextörödékek kutatásának jelentőségét Európa-szerte felismerték, és szisztematikus feltárásuk folyamatban van.¹ Magyarországon a 20. század első felében, Házi Jenő és Radó Polikárp munkájával kezdődött a fragmentumok rendszeres feldolgozása. Házi a soproni levéltár igazgatójaként leválasztatta a kódextörödékeket az őrzőkönyvekről, restauráltatta őket, majd Radó tartalmi leírásokat készített róluk, amelyek a liturgikus kéziratokat számba vevő katalógusában megjelentek.² Az országos kiterjedésű alap kutatás közel 30 évvel később kezdődött meg Mezey László vezetésével, amikor tanítványaival megjelentetett első katalógusukban a Budapesti Egyetemi Könyvtár fragmentumait dolgozták fel.³ Azóta a kutatócsoport több könyvtár és levéltár gyűjteményét feltárta, az azokban őrzött töredékekről katalógust készített.⁴ Ennek az alap kutatásnak, illetve az egykori kódexekből származó, esetleg jelenleg más közgyűjtemény-

¹ A szerző az MTA–OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoport, Fragmenta Codicum Műhely munkatársa.

² RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manu scripti bibliothecarum Hungariae. Libri liturgici manuscripti ad missam pertinentes*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1947 (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 26), 97–99, nr. 16–18.; Vö. RADÓ Polikárp: *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*. Ed. et rev. et aucta MEZEY László. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 127–129, nr. 16–18.

³ *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Recensuit Ladislaus MEZEY et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.

⁴ *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii cleri Hungariae Centralis*. Recensuit Ladislaus MEZEY et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989; *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom*. Hg. András VIZKELETY et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993; *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*. Hg. András VIZKELETY et al. Budapest, Balassi Kiadó, 1998; *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*. Hg. Edit MADAS et al. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. A közelmúltban három tanulmány is készült: LAUF Judit – SARBAK Gábor: *Kódextörödékek Vácott*. In: *Hármas Törekvés. A váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században*. Szerk. BOROS István. Budapest, Szent István Társulat, 2018, 31–53; HENDE Fanni: *Az Országos Levéltár Mohács előtti gyűjteményében található kódextörödékek*. In: *Turul* 91 (2018/2), 68–80; KISDI Klára: *Egy tizenkét darabos PAZL Varjú Elemér hagyatékából. Lambachi kódextörödékek az OSZK-ban*. In: *Magyar Könyvszemle* 135 (2019/3), 253–278.

ben őrzött fragmentumok összekapcsolásának köszönhetően még közelebb kerülhetünk a középkori könyvállomány megismeréséhez és azonosításához.⁵

Ismét ebből az állományból vált ismertté egy kódex: egy Erdélyben készült 15. század eleji antifonále. Egy új felfedezésnek köszönhetően már négy fragmentum tanúskodik a hajdani liturgikus kéziratról. Az egyik a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában maradt fenn a kolozsmonostori konvent egyik jegyzőkönyvének paliumaként. Ennek a hiteleshelynek több iratát is kódextöredék borítja, amelyek közül néhányat leválasztottak az őrződokumentumról és a Q 406 jelzeten helyeztek el. A fond jegyzékét Rácz György tanácsára készítettem el szakdolgozatként. Ekkor kezdtem tanulni a kódextöredék-kutatás alapjait és módszertanát Madas Edittől, aki a kezdetektől fogva segített a feldolgozásban, és megszerettette velem ezt az igazán különleges forráscsoportot.

Az erdélyi antifonále másik levelét a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattárában őrzik.⁶ Mindkét fragmentumot megvizsgálta az 1980-as években Szendrei Janka, és megállapította róluk, hogy egy kódexből vágták ki őket.⁷ Notációjuk alapján az észak- és kelet-magyarországi hagyományörző hangjelzéscsoportba helyezte el őket, amelyből kiemelkedik a „legarchaikusabb kötött neumái” miatt.⁸ A töredékeket Csapodi Csaba és Csapodiné Gárdonyi Klára is felvette a *Bibliotheca Hungarica* katalógusába.⁹ Ebből az erdélyi provenienciájú kódexből nemrégén két további levél került elő Kolozsvárról, amelyeket Adrian Papahagi Gilányi Gabriellával együtt azonosított és írt le.¹⁰ Tanulmányukban közölt eredményeiket gazdagítja a két, Budapesten őrzött fragmentum másodlagos felhasználásának feltárása, amely mellett ennek a két töredéknek a leírását is közzéteszem.

⁵ MADAS Edit: *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae. Egy középkori forrásterület rendszeres feltárásáról*. In: *Aetas* 28 (2008/1), 101–115. itt: 103.

⁶ A kutatás során nyújtott segítséget ezúton is köszönöm az MNL OL és az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye munkatársainak. Köszönöm Bíró Gyöngyinek, Bogdándi Zsoltinak és Molnár Dávidnak a Valentinus Radeciusról, a kódextöredékekbe kötött erdélyi könyvekről és a hiteleshelyi jegyzőkönyvekről, illetve Szabó Ádámnak a Teleki család könyvtáráról folytatott eszmecsereket, amelyek sokat segítettek számos kérdés megválaszolásában.

⁷ F 34, F 348. SZENDREI Janka: *A magyar középkor hangjegyes forrásai*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1981 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 1), 82, 104.

⁸ SZENDREI Janka: *Középkori hangjegyírások Magyarországon. A magyar notáció története – Német neumairások Magyarországon*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1983 (Műhelytanulmányok a magyar zenetörténethez 4), 73; SZENDREI Janka: *Kottás kódextöredékek a magyar középkorból*. Budapest, MTA Zenetudományi Intézet, 1985, 17, nr. 30.

⁹ CSAPODI Csaba – CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. I. Főnmaradt kötetek. A–J*. Budapest, MTA Könyvtár, 1988 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 23 [98]), 217, 228, nr. 725, 793.

¹⁰ Gabriella GILÁNYI – Adrian PAPAAGI: *Membra disiecta from a Transylvanian Antiphonal in Budapest and Cluj*. In: *Fragmentology* 2 (2019), 5–34 (DOI: 10.24446/tk50).

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT (MTA KIK) KÉZIRATTÁRÁNAK
T 422/6 JELZETŰ TÖREDÉKE

A fragmentum a Ferrarius Montanus *De republica* [...] és Siegmund von Herberstein *Rerum Moscoviticarum* [...] című művét tartalmazó kolligátum kötése volt.¹¹ Az őrzőkönyv bejegyzése alapján az első ismert tulajdonosa Valentinus Radecius. A lengyel származású Radeciust Kolozsvárra Göcs Pál unitárius lelkész hívta meg, aki 1603-ban, amikor Giorgio Basta elfoglalta a várost és elvette az unitáriusok templomát, Radeciusnál lelt menedékre Lengyelországban. Radecius az ő javaslata alapján lett 1608-tól kezdve a kolozsvári szászok unitárius lelkésze, majd nyolc évvel később, 1616-tól egészen haláláig, 1632-ig, püspökük.¹² Radecius rendelkezett könyvgyűjteménnyel, de erről korabeli jegyzék nem ismert. Bíró Gyöngyi feltárásának köszönhetően azonban jelenleg 43 kötet tulajdonítható a püspöknek.¹³ Posszessorbejegyzésében olykor szerepelt, hogy mikor és kitől szerezte az adott könyvet, ám a vizsgált töredék őrzőkönyvéből hiányoznak ezek az adatok. Radecius gyűjteményét nemcsak vásárlással gyarapította – például Robertus Stephanus Bibliájának 1557-ben kiadott egyik példányának beszerzésével –, hanem ajándékba is kapott köteteket, például Stanisław Lubieniecki lengyel szentháromság-tagadó (ún. szociniánus) lelkésztől.¹⁴ Radecius könyvtára halála után szétszóródott, és könyvei új tulajdonosokhoz kerültek.¹⁵ Magánkönyvtárából például öt, elsősorban katolikus témájú kötetet a jezsuiták szereztek meg.¹⁶ Radeciusnak volt egy példánya Dávid Ferenc unitárius püspök *Responsio pastorum ac ministrorum ecclesiam in Transylvania* című művéből, ezt a Kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtára őrizte, jelenleg pedig a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár.¹⁷ Az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében három könyve található meg, közülük

¹¹ Jelzete: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 542.991/koll.1–2. 1556, 1551; VD 16 E 891; VD16 H 2203.

¹² SZEGEDI Edit: *Valentin Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása*. In: *Keresztény Magvető* 117 (2011/3), 287–296; MOLNÁR Dávid: *Valentin Radecke*. In: *Keresztény Magvető* 121 (2015/1), 22–39, itt: 28, 31.

¹³ BÍRÓ Gyöngyi: *Az unitárius egyházi értelmiség könyvtárai a XVI–XVII. századi Kolozsvárott*. In: *Magyar Könyvszemle* 116 (2000/2), 131–144., itt: 141.

¹⁴ MOLNÁR 2015, 25–26. A Molnár Dávid által feltüntetett és Bíró Gyöngyi gyűjtéséből ismert könyvön kívül a posszessorbejegyzés alapján az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 542.271 jelzetű, *Ioannis Ludovici Vivis Valentini De officio mariti liber unus* című nyomtatványt is tőle kapta. Lubieniecki 1558 és 1633 között élt, szolgálatot látott el Troppauban, Racowban és Luclavicében. Lásd Christophorus SANDIUS: *Bibliotheca anti-trinitariorum*. Freistadii, 1684, 89–90; *Encyclopedia of Martin Luther and the Reformation*. Ed. Mark A. LAMPORT. New York – London, Rowman & Littlefield, Lanham, Boulder, 2017, 615.

¹⁵ BÍRÓ 2000, 143.

¹⁶ GYÖRGY Lajos: *A kolozsvári római katolikus lyceum-könyvtár története 1579–1948*. Budapest, Argumentum, 1994, 52.

¹⁷ *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek Katalógusa – Catalogul colecțiilor Bibliotecii Maghiară Veche a Bibliotecii Academiei Cluj-Napoca*. Szerk. SIPOS Gábor. Kolozsvár, Scientia Kiadó – Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 2004, 407, nr. 158.; RMNY 285.

kettő Teleki Ádámé is volt, amelyeket tőle 1793-ban Teleki Mária örökölt meg.¹⁸ Ádám tulajdonába valószínűleg szintén örökségként került a kolligátum, amit feltehetően nagyapja, Teleki Pál, vagy dédapja, Teleki Mihály kancellár vásárolt. Teleki Mária könyvei beleolvadtak férjének, Teleki Lászlónak az apjától, József koronaőről örökölt gyűjteményébe. Ezt ajánlotta fel Mária és László fia, József a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának, amely jelenleg is őrzi.¹⁹ A fent említett kolligátumban nem található az unitárius püspökén és a Teleki családn kívül más possesszorbejegyzés. A kolligátum két művének a nyomtatása (1551, 1556) és Radeciushoz kerülése közti körülbelül ötvenévi, illetve Radecius és a Teleki család tulajdonlása közt eltelt közel százévi történetéről nincs adatunk. A könyv kötésének helye azonban rekonstruálható: Kolozsvárott köttették be, valószínűleg a Heltai-nyomdához tartozó könyvkötő műhelyben,²⁰ mivel a kötéshez az 1560–1570-es években helyben készült nyomtatványok nyomdai íveit használták fel makulatúrának. Ezek mellett még egy notált liturgikus kódexből kivágott három kis darab is előkerült a kötés lebontásakor. A feltételezhetően graduálefragmentum notációja alapján Kelet-Magyarországon keletkezhetett, de azonosítása bizonytalan a töredékek nehéz olvashatósága és kis mérete miatt.²¹ A makulatúrák alapján valószínűsíthető, hogy a kolligátumot még a 16–17. század fordulója előtt köttették be, ugyanis a magyarországi nyomdák és nyomtatványok kutatásának eddigi tapasztalatai azt mutatják, hogy a nyomdai íveket keletkezésük után – főleg nyomdához tartozó kötőműhelyben – tíz éven belül felhasználták tömőanyagként.²² A könyvkötés pontos idejét azonban nem tudjuk megadni. Amennyiben a kötés feltételezett idejét elfogadjuk, a kötet már pergamenkötésben került Radeciushoz.

¹⁸ MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 542.271 és a tárgyalandó 542.991 jelzeten lévő kolligátum, amelyet 1973-ban restauráltak, és az eredeti kötésének darabjait a T 422 jelzeten helyezték el.

¹⁹ SZABÓ Ádám: *A Teleki család és a könyvek*. In: *Teleki József – Tanulmányok az Akadémiai Könyvtár alapítójáról és a Magyar Tudós Társaság első elnökéről*. Szerk. MOLNÁR Andrea. Budapest, MTA, 2019 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közleményei. Új sorozat 40 [115]), 43–67. Fennmaradt könyvjegyzékekben sajnos nem szerepel a kolligátum egyik darabja sem: *Erdélyi Könyvesházak III. 1563–1757*. Sajtó alá rend. MONOK István, NÉMETH Noémi, VARGA András. Szeged, Scriptorum Kft., 1994, 121–169.

²⁰ ROZSONDAI Marianne: *Erdélyi kötések további csoportjai a 17. századból*. In: *MONOKgraphia. Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*. Szerk. NYERGES Judit, VERÓK Attila, ZVARA Edina. Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, 604–609, itt: 604; ROZSONDAI Marianne: *A magyar könyvkötés a gótikától a művész-könyvekig*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2019, 324–325. A város könyvkötő műhelyének 17. századi munkáiból négy kötéscsoportot azonosított. Név szerint is ismert könyvkötő Abrugi György, aki átvette a Heltai-nyomdát.

²¹ Köszönöm Gilányi Gabriellának, hogy segített a kis darabok azonosításában.

²² Szeretném megköszönni V. Ecsedy Juditnak és Perger Péternek, hogy a nyomdai ívek makulatúráként való felhasználásával kapcsolatos megfigyeléseikkel segítségemre voltak.

A KOLOZSMONOSTORI KONVENT JEGYZŐKÖNYVÉNEK BORÍTÓJA

Az egykori antifonále másik, szintén Budapesten, az Országos Levéltárban őrzött levele a kolozsmonostori konvent egyik *protocollum*ának (MNL OL F 15 *Protocollum* No. I. [1629–1638] borítója jelenleg is.²³ Erre utal a töredéken szereplő *Protocollum* felirat és az évszám: 1629. Ezen túl egy másik dokumentumtípus neve is szerepel a töredéken, amelyből kiderül, hogy az erdélyi fejedelmek artikulusainak, vagyis törvénycikkelyeinek is borítója volt korábban, amelyek jelenleg két kötetbe osztva, 18. századi félbőr kötésben vannak.²⁴ 1556-ban a kolozsmonostori apátságot megszüntették, a szerzetesek elhagyták a kolostort, de a hiteleshelyi működés folytatódott, alapvetően világi hivatalnokokkal. A templom sekrestyéjében maradt a konvent levéltára 1575-ig, ekkor átszállították Kolozsvárra, ahol átmenetileg a tanácsházban kapott helyet, majd a régi dokumentumok egy bérelt helyiségbe kerültek. A folyamatban lévő ügyek anyagát az aktuális levélkereső saját otthonában tartotta; e megoldás ellen többször fel is szólaltak, kérve egy állandó őrzési helyet. A levélkeresők cserélődésével a levéltári anyag állandó költöztetése, illetve az alkalmatlan őrzési mód az iratok rendezetlenségéhez vezetett. Ezért a rendezés feladata időről időre felmerült a levélkeresők számára. Az 1575. évi Kolozsvárra szállítás után rendezték az iratokat, ekkor Szentiványi György *requisitor* az iratokhoz nyilvántartást is készített, illetve 1640 és 1648 között Pálfi István *requisitor* végezte a rendbetételt új rendszer bevezetésével: a jegyzőkönyvek betűkből vagy számokból álló jelzetet és szükség szerint borítót kaptak.²⁵ De az iratok keletkezésével párhuzamosan is elláthatták palliummal azokat. Az antifonáléba kötött *protocollum*ban 1638-ig tartó ügyek szerepelnek, tehát a jelenleg is meglévő borítóját akár a Pálfi István-féle rendezéskor is kaphatta, de nem kizárt, hogy akkor a már meglévő palliumára csak az új jelzetet írták rá. Valószínűleg a töredék a törvénycikkelyekről valamilyen okból lekerült, és jó állapota miatt a jegyzőkönyveket helyezték el benne. Sem a törvénycikkelyek, sem a jegyzőkönyv kötési idejére nincs adat. A kódextöredék legkorábban a 16. század második felében – a törvénycikkelyek kezdő évszáma 1538 – már a hiteleshely „tulajdonában” lehetett, de ezt az első őrződokumentumbeli iratok dátumának hiánya miatt nem lehet pontosan megállapítani.

A négy töredék másodlagos felhasználásának rekonstruálásához röviden ismertetnem kell a Kolozsvárott őrzött két fragmentum őrzőkönyveit is. Ezt Adrian Papahagi nemrégén megjelent tanulmánya alapján teszem.²⁶ Mindkét levél a Kolozsvári Akadémiai Könyvtárban egy-egy nyomtatvány kötéseként maradt fenn. Az egyiket, Hubert Goltz császárok életrajzát és az érmeik alapján készített metszeteket tartalmazó köny-

²³ CSAPODI – CSAPODINÉ 1988, 228, nr. 793.

²⁴ A két kötet jelzete: MNL OL F 29, mindkét kötetet 1769-ben kötötték be Mária Terézia rendelete alapján, amelyben kötelezte a törvényhatóságokat, hogy jelentést készítsenek a levéltárak állapotáról. Lásd KISS András: *Források és értelmezések*. Bukarest, Kriterion, 1994, 24–30.

²⁵ BOGDÁNDI Zsolt: *A kolozsmonostori konvent a fejedelemség korában*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2012 (Erdélyi Tudományos Füzetek 274), 29–33, 51–54, 157–164.

²⁶ GILÁNYI – PAPAHAZI 2019, 5–11.

vét 1563-ban, Brugge-ben nyomtatták.²⁷ Tulajdonosi bejegyzése alapján a jezsuiták könyvtárához tartozott már 1603 előtt, és nem is került ki a gyűjteményből, hanem a 18. században a jezsuita Akadémia, majd a rend megszűnése után a könyvtár többi kötetével együtt a piarista rend kezelésébe került. 1832-ben a kolozsvári királyi liceum könyvtárának része lett. A másik levél egy kolozsvári hitvitanyomtatványnak, Szilvási János *Antiquitas et perpetua duratio fidei catholicae* című művének kötése.²⁸ A Heltai-nyomdában, 1597-ben készült könyv a jezsuiták tulajdonában volt. 1606 végén Bocskai István a jezsuitákat kitiltotta Kolozsvárról, de néhány atya Kolozsmonostorra költözhetett, ahol idővel iskolát is fenntartottak, könyvtárral együtt.²⁹ Erről tanúskodik, hogy Kolozsmonostort feltűntették a 17. századi possesszorbejegyzésben. Ez a kötet is a királyi liceum könyvtárának lett része 1831-ben.³⁰

Mivel Goltz műve már 1603 előtt a jezsuiták tulajdonában volt, ezért felmerül a kérdés, hogy azt akkor már a jelenleg ismert kötésében őrizték-e. 1603. június 9-én a jezsuita templomot, amely Kolozsvárott a Farkas utcában volt, és a rendházat, amely a templom melletti egykori ferences és apácakolostor épülete volt,³¹ a tömeg kifosztotta, lerombolta. A korabeli, főleg jezsuita beszámolók alapján a könyveket is elpusztították, azonban Jakó Klára kutatása rávilágított, hogy nem a felbőszült tömeg okozta a legnagyobb kárt a könyvtár állományában. A templom kápolnájában lévő könyvtárat a június 9-i éjszaka két polgár védte ifj. Heltai Gáspár kérésére, oda nem is jutott be a tömeg. A pár nappal későbbi leltározás során kerültek ki értékes könyvek a gyűjteményből. Egyrészt Iohannes Iacobinus fejedelmi kancellár a rokona, Kakas István által már korábban a könyvtárnak adományozott gyűjteményét kiszedette magának, illetve a leltárt intéző bizottság vezetője, Kendi István is kiválogatta a neki tetsző könyveket. Ezt Heltai Gáspár jegyezte fel, aki ezt látva szintén kért magának hártýára írt kéziratokat.³² Mivel a könyvtár akkora pusztulást nem szenvedett, ezért kérdéses, hogy a tárgyalat nyomtatványt szükséges volt-e később újrakötetni. Feltételezve a kötés épségben maradását 1603-ban, lehetségesnek tartom a kötet a századforduló környékére datálni.

Szilvási János nyomtatványában 17. századi tulajdonosi bejegyzés található pontos évszám nélkül. A possesszorbejegyzések Jakó Klára által elvégzett vizsgálata alapján a könyv legkorábban 1605–1606 után kerülhetett a jezsuiták tulajdonába, ugyanis addig az időpontig még használták a szerzeményi év feltűntetését.³³ Ebben az esetben is

²⁷ Jelzete: C 55090; JAKÓ Klára: *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579–1604*. Szeged, 1991 (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 1), 94, nr. 201.

²⁸ Jelzete: BVM C 218; SÍPOS 2004, 112, nr. 438.

²⁹ JAKÓ 1991, 29–31.

³⁰ A könyvtár történetéhez lásd GYÖRGY Lajos: *A kolozsvári római katolikus Lyceum-könyvtár története 1579–1948*. Budapest, Argumentum, 1994.

³¹ JAKÓ 1991, 10.

³² JAKÓ 1991, 24–28.

³³ JAKÓ 1991, 35.

felmerül a kérdés, hogy a kötet kódextöredékbe kötve került-e a jezsuitákhoz, vagy ők köttették be azt. Elképzelhető, hogy a két nyomtatványt egymáshoz időben közel köttették, akár két megrendelő számára, és Szilvási műve később már bekötve került a jezsuitákhoz. Mivel jelenleg is az őrzőkönyv kötéseként őrzi a két levelet a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár, ezért nem ismert, milyen makulatúrát rejtjenek a kötések. Ennek hiányában nem lehet közelebb jutni a kötés idejéhez.

Az eddig feltárt adatok alátámasztják, hogy a három nyomtatványt az antifonálelevelekbe a Heltai-nyomdához tartozó kötőműhelyben köttették be a 16. század végén, illetve a századforduló körül. A hiteleshelyi levélkeresők pedig a jegyzőkönyvek borításához nem egy kódexet vágtak fel, hanem több, különböző kézirat leveleit hasznosították: az eddig vizsgált nyolc *protocollum* palliuma közül csupán két töredék került ki ugyanabból a kódexből.³⁴ Erre magyarázatot adhat az imént vázolt példa is, miszerint az irataik rendezésekor a már meglévő palliumokat – ha jó állapotban megmaradtak – ismét felhasználták, és csak szükség esetén vásároltak újakat, akár a nyomda műhelyből.

AZ ANTIFONÁLE

Gilányi Gabriella alapos és mélyreható elemzést közölt a fragmentumokon szereplő tételek notációjáról, liturgikus tartalmáról és dallamáról. A töredékek hangjelzése alapján a középkori Magyar Királyság perifériájára, leginkább Erdélybe helyezte az antifonále elkészítését. A tételválasztás az esztergomi hagyományhoz köti a kódexet, míg a dallama az eddig ismeretlen provenienciájú *Isztambuli Antifonáléhoz* áll közel. A négy levélen a következő szentek ünnepei szerepelnek: Szent István vértanú (december 26), az aprószentek (december 28), Szent Vince (január 22), Nagy Szent Gergely (március 12). Közülük Szent István vértanú és Szent Vince énekei segítették az azonosítást. Az István vértanú napján énekelt *Magnificat*-antifóna, az *Ave protomartyr Stephane*, egyedül az esztergomi egyházmegye forrásaiban tűnik föl, és a Szent Vince napján, a matutinum harmadik nokturnusában elhangzó *Miles Christi* responzorium szintén Esztergomhoz köti az egykori antifonálét. Szent Gergely ünnepén Európa-szerre rögzült tételek vannak, amelyeket a magyar források is követnek, az aprószentek esetében pedig közép-európai gyakorlatot követ a töredék.

A négy töredék együttes zenei vizsgálatának eredményeként kizárható a Szigeti Kilián által, az őrződokumentum alapján feltételezett bencés eredetet.³⁵ A kolozsvári és Kolozsvár környéki proveniencia azonban feltételezhető, de teljes bizonyossággal nem jelenthető ki, mert kevés forrás áll rendelkezésre a kódexek összehasonlításához.

³⁴ Vö. HENDE 2018, 71, 73–76, 80.

³⁵ GILÁNYI – PAPAHAZI 2019, 25; SZIGETI Kilián: *Két középkori erdélyi Graduale eredetének kérdése*. In: *Magyar Könyvszemle* 89 (1970/3), 165–172, itt: 168.

Feltételezve a kolozsvári keletkezést, több templom is felmerül használati helyként.³⁶ A város plébániatemploma, a Szent Mihály-templom rendelkezett az 1585. évi *inventarium* alapján négy „öreg”, hártýára írt könyvvel, de sajnos azok műfaját nem adták meg.³⁷ A Szent Mihály-templom viszont az antifonále keletkezésének idején elsősorban a városi szászok szolgálatát látta el, plébánosai döntő többségében szintén szász eredetűek voltak.³⁸ Ez a liturgiát is meghatározta, és a notált kódexekben is jellemzően a metzigót hangjelzés jelent meg. A városfalon kívül a magyarok templomaként számon tartott Szent Péter-templom állt.³⁹ A magyar notáció és az esztergomi rítushoz való közelsége a magyar szentpéteri templomhoz kötheti a kódexet. A reformáció terjedésekor a szentpéteri templom sem tudott sokáig megmaradni a katolikus felekezethöz, 1560 körül unitáriussá vált. 1565-ben a rossz állapota miatt a templomot le akarta bontani a közgyűlés, de végül a helyreállítás mellett döntöttek.⁴⁰ A templom felekezeti váltásakor, illetve a javításakor a már nem használt szertartáskönyveket elvihették onnét. Elképzelhető, hogy Heltai Gáspár – aki 1544-től a Szent Mihály-templom plébánosa is – az erősebb pergamenből készült kéziratokat elvitte a nyomdája számára kötőanyagként, ahogyan 1604-ben fia, ifj. Heltai Gáspár is csemegézett a jezsuiták könyvgyűjteményéből.

A kódex keletkezési helyének megállapításához fontos adat, hogy a jezsuiták kolozsvári jelenléte a városban nagyobb „könyvmozgást” eredményezett. Letelepülésük után többször menekítették könyvtárukat, szereztek be új könyveket, illetve más egyházi gyűjteményből származó kiadványokat is kaptak, például 1580 körül a gyulafehérvári egyház könyvtárából megmaradt darabokat bízták rájuk. Közöttük pedig voltak olyan régi és elavult kötetek, amelyeket már nem tudtak használni.⁴¹ Elképzelhető, hogy a 16. század folyamán a birtokukban lévő, Erdély más területén keletkezett pergamenkódexek kerültek tőlük a nyomda vagy kereskedők tulajdonába. Remélhetőleg előkerülnek még töredékek ebből az antifonáléból, amelyek segíthetnek a kódex keletkezésének és használatának pontosabb meghatározásában és az erdélyi liturgia meg-

³⁶ MEZŐ András: *Patrocíniumok a középkori Magyarországon*. Budapest, 2003 (METEM Könyvek 40). A főszövegben szereplő két templomon kívül az antifonále keletkezésekor az alábbi templomok voltak Kolozsvárott: a domonkos kolostor az Óvárban, a domonkos apácák kolostora, Szent Jakab-kápolna, Szent Erzsébet-templom és ispotály. A domonkos rend szintén kizárható az antifonále hangjelzése miatt, ugyanis ők kvadrát notációt használtak.

³⁷ SAS Péter: *A kolozsvári Szent Mihály-templom és egyházi gyűjteménye*. Kolozsvár, Gloria Kiadó, 2009, 179, 186. A „hártýáskönyvek” az 1603-ban készült jegyzékben már nem szerepeltek, lásd SAS 2009, 187. Ha azonban elfogadjuk, hogy Radecius könyvét 1570 és 1580 között kötötték, akkor az *inventariumban* szereplő példányok egyike sem lehetett azonos az antifonáléval.

³⁸ HEGYI Géza: *Kolozsvári plébánosok a középkorban*. In: *Református Szemle* 99 (2006/6), 755–779, itt: 760–761.

³⁹ Kolozsvár piacterén és az Óvárban nem laktak magyarok egy 1453-ból fennmaradt adóösszeírás szerint. Lásd SZABÓ Károly: *A kolozsvári magyar polgárság összeírása 1453-ból. I–II*. Közlemény. In: *Magyar Történelmi Tár* (1882/3), 525–541, 729–745.

⁴⁰ BENKŐ Elek: *Kolozsvár magyar külvárosa a középkorban*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2004 (Erdélyi Tudományos Füzetek 248), 38.

⁴¹ JAKÓ 1991, 14–15.

ismerésében. Azonban így is egy különleges erdélyi forrással lett gazdagabb a középkori liturgia- és könyvtörténetünk.

A tanulmány alapváltozatának lezárását követően találtam rá a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményében egy töredékre,⁴² amelyről bizonyosan kijelenthetjük, hogy azonos műhelyben készült az általam is vizsgált antifonáléval. Az írása, a notációja és a sortávolsága megegyezik azével, viszont hét sor helyett hat sort tartalmaz az írástükör. A fragmentum még a kötéstáblán van, ezért a levélnek csak egyik oldala látható. Ezen a virágvasárnap-i vesperáson énekelt *Ingrediente Domino* kezdetű rezponzorium és a hozzá tartozó *Cumque audissent* első két szava olvasható. Elképzelhető, hogy a már ismert *sanctorale* kötet mellett most a *temporale* kötetből is felbukkant egy levél. Őrzőkönyve egy *Historia Daciae* című, Erdély történetét leíró kézirat,⁴³ amely nemcsak Cornides Dániel kézírásával készült, hanem az ő művének is tarthatjuk könyvgyűjteményének eme katalógustétele alapján: „Historia Daciae veteris et recentioris auctore D. Cornides. Item duces, vajvodae et vice-vajvodae Transylvaniae.”⁴⁴ A történeti mű keletkezésének ideje és helye nem ismert, ahogyan a kézirat kötésének körülményeiről sincs adat. Cornides Erdélyben Wesselényi Miklós családjánál volt nevelő, majd rövid időt töltött Kolozsvárott, mielőtt Teleki József koronaőr titkára lett, akinél 18 évet szolgált. Életét a pesti egyetem professzoraként fejezte be. Könyvhagyatékát pénzgyűjteményével együtt Teleki József vásárolta meg.⁴⁵ Az eddig feltárt adatok szintén a kódextöredékek erdélyi provenienciáját támasztják alá. Az újonnan előkerült fragmentumot a kötéstábláról való lefejtése és restaurálása után lehet alaposabb vizsgálat alá vonni az esetleges makulaturákkal együtt.

A *sanctorale* négy leveléből a Budapesten őrzött két kötés leírását teszem közzé, a kolozsvári leveleket Adrian Papahagi ismertette.⁴⁶

⁴² Jelzete: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye T 261.

⁴³ Jelzete: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 4re 127.

⁴⁴ *Clarissimi Danielis Cornides in Regia Universitate Hungarica quondam diplomaticae et heraldicae professoris ac bibliothecae custodis bibliotheca Hungarica*. Pestini, 1792, 277. Köszönöm Szabó Ádámnak a Cornides-kézirat azonosításában nyújtott segítségét!

⁴⁵ F. CSANAK Dóra: *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*. Budapest, Akadémiai, 1983 (Irodalomtörténeti Könyvtár 38), 443–454.

⁴⁶ GILÁNYI – PAPAHAJI 2019, 11–12.

TÖREDEKLEÍRÁS

MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye T 422/6

ANTIPHONALE TRANSYLVANUM (?)

15. század első fele – 1 levél (ugyanabból a kódexből, mint az MNL OL F 15 Protocolum No. I. [1629–1638] palliuma, Kolozsvári Akadémiai Könyvtár [Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca] Régi Magyar Könyvtár-gyűjtemény C 218, C 55090 kötése)

Közepesen vastag, sarkain levágott, szúrágta, szakadozott, helyenként hiányos (3 betűnyi hiány a rektó alsó sora elején), foltos, kopott pergamenlevél: 497×346 mm. – Egyhasábos írástükör: 355×225 mm, 7 szöveg- és kottasor. – Gótikus könyvírás a 15. század első feléből. – Egyszerű vörös *A* iniciálé és kék *G* iniciálé, fekete *F* iniciálé tollrajzzal és emberarc-ábrázolással, fekete majuszkulák vörös megerősítő vonallal, rubrikák. – Magyar notáció négy vörös vonalon. C- és f-kulcsot használ, *custos* nem. A notáció vonalrendszerének magassága szövegsorral együtt: 44 mm. Lásd SZENDREI 1981, F 34.

Őrzőkönyv: MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye 542.991 (koll. 1–2): 1. *Ioannes Ferrarius Montanus: De republica bene instituenda, paraenesis, in qua tam privati, quam qui aliis praesunt, officii sui non sine pietatis studio praestandi, secus atque a philosophis traditum sit, monentur. Basileae, 1556.* – 2. *Siegmund von Herberstein: Rerum Moscoviticarum commentarii. Basileae, [1551].* – Posszessorbejegyzés az őrzőkönyvben: 1. *Valentini Radecii Gedanensis*; 2. az előzéklapon: *Ex Bibliotheca Excellentissimi quondam Domini Comitis Adami Teleki de Szék primis mensis 7bris diebus in anno 1793 in tres partes divisa cessit in partem ill[ustrissimae] Dominae Comitissae Mariae Teleki de Szék*; tulajdonosi pecsét: *G. Telekiek' könyvtára.* – A töredéken: 1. Nagyön halvány, alig látható az egykori kötés gerincén (verzón) az őrzőkönyv címe: *Ferrari Montani Republica instituenda*; 2. a verzó alján a jelzet: *T 422/6* (20. századi). – Makulatúra: 1. Antonio BONFINI: *Historia in clyti Matthiae Hunnyadis.* Kolozsvár, 1565. RMNY 209, jelzete: T 422/1 (2 darab); 2. HELTAI Gáspár: *Disputatio in causa sacrosanctae et semper benedictae Trinitatis.* Kolozsvár, 1568. RMNY 256, jelzete: T 422/2 (13 darab); 3. HELTAI Gáspár: *Agenda, az az szentegyhazi chelekedetec, mellyeket követnec közenségesképpen a keresztyéni ministerec es lelkipásztoroc.* Kolozsvár, 1559. RMNY 154, jelzete: T 422/3 (2 darab); 4. 3 összetartozó csík feltehetően egy 15. századi kelet-magyarországi graduáléből: összeillesztve 90×85 mm. *Michi autem ni[mis]*, négy vörös vonalon notáció, vörös *M* iniciálé, kék és vörös iniciálé, vörös sorkitöltő, rubrikák, jelzete: T 422/4.

Eredet – használat: Erdély (vö. notáció, őrzőkönyv).

ANTIPHONALE TRANSYLVANUM (?). Vincentii mart.

f. 1^{r-v} III Noct. [V. Inter hec manet ...] *Cuius*; ad *Matut. R. Gloriosus Dei amicus ...*; *V. Felici commercio ...*; *Laudes A. 1. Assumptus ex eculeo levita Vincencius atque ad [patibulum ...]*.

MNL OL F 15 Protocollum No. I. (1629–1638)

ANTIPHONALE TRANSYLVANUM (?)

15. század első fele – 1 levél (ugyanabból a kódexből, mint az MTA KIK Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye T 422/6, a Kolozsvári Akadémiai Könyvtár (Biblioteca Academiei Române – Filiala Cluj-Napoca) Régi Magyar Könyvtár-gyűjtemény C 218, C 55090 kötése)

Vastag, szakadozott, hiányos, foltos, helyenként gyűrött, kopott, szúrágta pergamenlevél: 480×355 mm. Varrás nyoma látszódik. – Egyhasábos írástűkőr: 355×227 mm, 7 szöveg- és kottasor. – Gótikus könyvrés a 15. század első feléből. – Egyszerű kék *F* iniciálé, vörös *A* iniciálé, fekete *B* iniciálé, a betűszáron emberarc-ábrázolással, fekete majuszkulák vörös megerősítő vonallal, rubrikák. – Magyar notáció négy vörös vonalon. *C*- és *f*-kulesot használ, *custost* nem. A notáció vonalrendszerének magassága szövegsorral együtt: 44 mm. Lásd SZENDREI 1981, F 348.

Őrzőirat (in situ): MNL OL F 15 Kolozsmonostori konvent országos levéltára, Protocolla, libri regii et stylonaria, Protocollum No. I. (1629–1638): Az iratokat a kódexlappal együtt levélszámozták, összesen 97 levél, szálás anyag, latin nyelvű. – A töredéken: 1. Az egykori gerincen az őrzőirat jelzete: *I.*, a borítón az őrzőirat címe: *Protocollum sub signo I; 1629.* (17. századi kéz); *Prot. I.* (20. századi kéz); 2. Régi jelzet: *K.M. 82.* (20. századi kéz); 3. Utalás a régi őrzőírra: *Articuli; Articuli diversorum Transylvaniae principum*; 4. Az őrzőirattal együtt kapott levélszámok: *1, 97*; 4. Számítások, toll- és íráspróbák: fol. 1 rektón: *Sigismundus nos com[...]*; *Sigis* (Sigismundus eleje); *nos; cuius, quem, NB.; Quem, quem, Degh[...]* István, T[...] Gábor, Czanadi István, Tobias István, Stern(?) Ferenck, Bakó János, Brot(?) Boldisar, Nagy [...], Somai Péter, [...] János; *Servi po[.]ens quem, Sancta et salubris est cogitatio pro defunctis exorare ut a peccatis solvantur. Nos conventus Presentis(?)*, 204, 2072, 1084, [...]88; *Mundus militat sub* (Walther, *Initia*, n° 3934)⁴⁷, *Ludii; [...]*eier; *Kikelle(?)*; *Colos*; fol. 1. verzón: *Memoriae commendamus tenore praesentium significantes expedit universi; Arbor*

⁴⁷ Hans WALTHER: *Initia carminum ac versuum medii aevi posterioris latinorum*. Göttingen, Vandenhoeck&Ruprecht, 1959 (Carmina medii aevi posterioris latina 1).

honoret cuius nos umbra tuetur; 1618 eztendeoben circa festum Sacra Pentecostes ei Gregorio(?) Czente de Pulion [...]manibus(?) nobilis foemina [...] Menyharti relic[...]; nominibus quantum quisque (1619-ben Pulyoni Czente Gergely alispán Doboka vármegyében.); 5. A levéltár szögletes pecsétje: Országos Levéltár F szekció.

Eredet – használat: Erdély (vö. notáció, őrzőirat).

ANTIPHONALE TRANSYLVANUM (?). Gregorii pp.

F. 1^{r-v} I Noct. A. [Lineam] *sui generis factis ...*; Ps. *Quare fremuerunt; A. Adherebat moralibus ...*; Ps. *Domine quid*; Vers. *Amavit eum Dominus*; R. 1. *Fulgebat in venerando ...*; V.1. *Beatus vir qui timet Do[minus] ...*.

* * *

FANNI HENDE

Questions Regarding the Provenance of a Transylvanian Antiphonal

Four leaves of a former antiphonal from Transylvania have been preserved as the bindings of three printed books and a protocol of Kolozsmonostor (today Cluj-Mănăştur). These documents are connected to Kolozsvár (today Cluj): the owners of all three books resided in the town. The Jesuits in Kolozsvár owned two of the books; one of them was printed in the town, in the press of Gaspar Heltai. At present, they are preserved in the Cluj-Napoca branch of the Library of the Romanian Academy. The owner of the third book was Radecius Valentin, an Unitarian bishop in Kolozsvár. This volume is at present held by the Department of Manuscripts and Rare Books of the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences. Within the binding, there were waste sheets from mid-16th-century books printed in the press of Heltai. The fourth fragment – preserved in the National Archives of Hungary, in Budapest – survived as the binding of a protocol made by the Convent of Kolozsmonostor between 1629 and 1638. The Convent's *requisitors* worked in Kolozsvár and preserved the archive of the *loca credibilia* there, and they used local materials for binding the protocols. Sometime in the past, this fragment served as the cover of a collection of acts issued by Transylvanian princes according to a note on it. All four fragments were reused as binding material at the end of the 16th century.

The notation of the fragments suggests Transylvanian provenience, but the lack of other notated sources from the region renders this impossible to prove definitely. Hopefully, further fragments from this antiphonal and further sources preserving the Tran-

sylvanian liturgical tradition will appear enabling us to learn more about the liturgy of this region.

Having almost finished this paper, I found a notated fragment from an antiphonal in the Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences. This codex fragment was made in the same Transylvanian workshop as the abovementioned four fragments according to its external signs. Its host volume also confirms that provenance. This is a manuscript about the history of Transylvania written by Daniel Cornides (1732–1787). He was the secretary of József Teleki for 18 years. After his death, Teleki bought his collection of books and of coins. A closer examination of this fragment will become possible when it is detached from its host book and restored.